

Antoine-Ignace Melling, Eski Küçüksu Kasrı, detay, (Necla Arslan, 1992).

Üsküdar'ın Kayıp Sarayları

Kemal Kahraman*

ÖZET

Üsküdar, eski İstanbul'un en önemli yerleşim merkezlerinden birisidir. İstanbul'dan 100 yıl kadar önce Türkler Üsküdar'ı yurt edinmiş ve buraya yerleşmiştir. İstanbul'un hemen karşısında yer alan Üsküdar, ulaşımı kolay ve nispeten daha ferah bir havaya sahip olması nedeniyle çok eski tarihlerden beri hanedanların ve varlıklı kesimlerin genellikle yaz aylarında tercih ettikleri bir bölge olmuştur. Asya Yakası'nda, Boğaz boyunca oldukça geniş bir alana yayılan Üsküdar'ın birçok yerinde eski saray kalıntıları, binaları veya kayıtları mevcuttur. Bu makalenin amacı, günümüze ulaşan veya ulaşmayan izleriyle, kalıntılarıyla, bütün bu saray, köşk, kasır gibi yapıların genel bir resmini çıkarmaktır.

Anahtar kelimeler: Üsküdar Sarayı, Dersaâdet, Evliyâ Çelebi, Şerefâbâd, Rüstem Paşa, Kavak, Balyan, Melling, Mâbeyn, Küçüksu, Beylerbeyi

ABSTRACT

Üsküdar is one of the most important settlements in Istanbul. Turks made homeland and settled here about 100 years before Istanbul. This region, located just across Istanbul was preferred by dynasties and upper classes mostly in summer seasons for having easy transport and fresh air compared to Istanbul side. Therefore, there are many palace buildings, ruins or at least records about them in Üsküdar which spread throughout Bosphorus on the Asian side. The purpose of this paper is to reveal a general information about these palaces, mansions and pavilions and their extant and nonextant ruins and traces.

Keywords: Üsküdar Sarayı, Dersaâdet, Evliyâ Çelebi, Şerefâbâd, Rüstem Paşa, Kavak, Balyan, Melling, Mâbeyn, Küçüksu, Beylerbeyi

Giriş

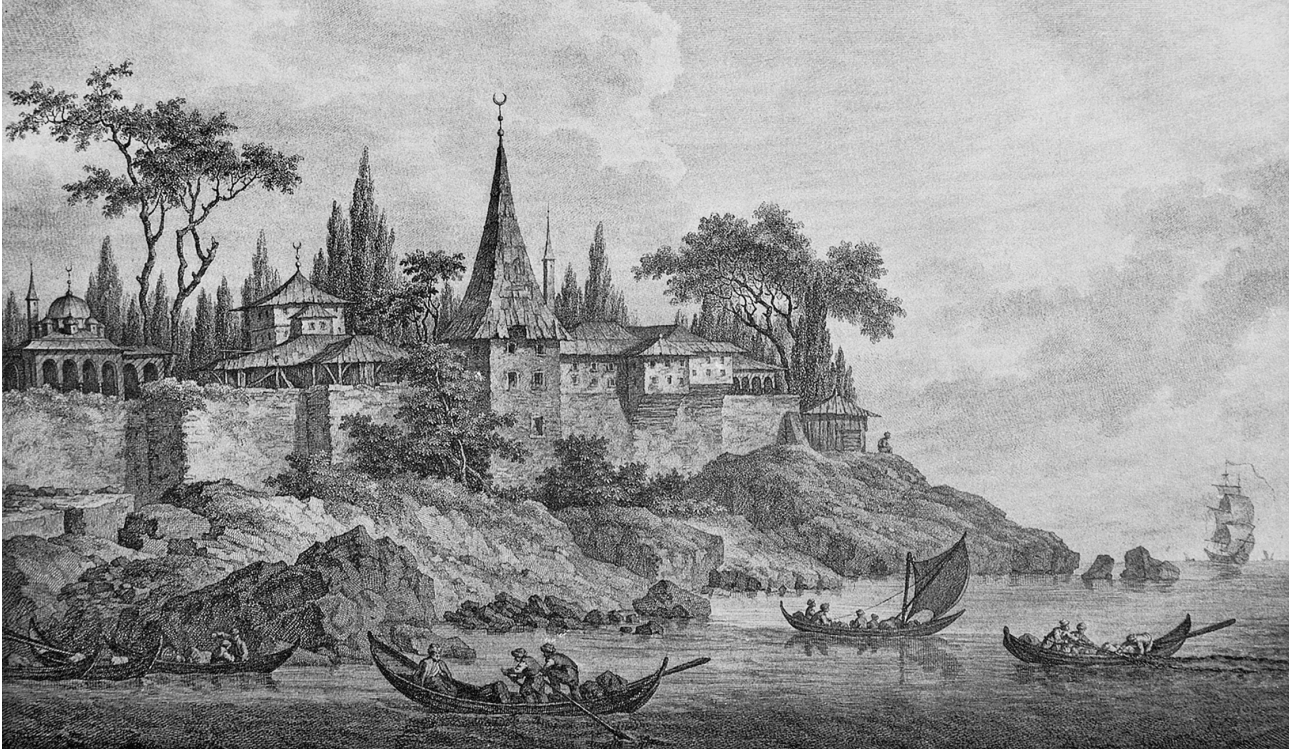
Eski İstanbul'da sur içi anlamına gelen Nefs-i İstanbul dışında ayrı yerleşim sayılan üç belde (Bilâd-ı selâse) bulunuyordu: Eyüp, Galata ve Üsküdar. Üsküdar, İstanbul'un dışında, karşı yakada, mütevazı bir bölge, ayrı bir kasabaydı. Osmanlı devrinde bir livaydı ve mutasarrıfı vardı. Bununla beraber saray yapıları bakımından çok da gerilerde sayılmaz. Constantinopol'ü, Payitahtı, Dersaâdet'i, İstanbul'u seyretmenin elbette bir ayrıcalığı vardır.

Bu nedenle Üsküdar sınırları içinde tarihten günümüze önemli saray yapıları, bahçeleri, kasırlar, hanedan konutları söz konusu olmuştur. Bunların

birçoğu Nefs-i İstanbul tarafındaki sarayların birer uzantısı, tamamlayıcısı mahiyetinde mevsimlik yapılar ve bahçelerdir. Bunda Üsküdar'ın coğrafi, iklim ve bitki örtüsü imkânlarının payı büyük olmuştur. Bu durum, karşı yakada ayrı bir şehir görünümünde olan Üsküdar'ın nüfus yapısını da etkilemiştir.

Üsküdar, Osmanlı tarihi boyunca karşı yakada bulunan büyük saraylara yakınlığı ve o dönemde deniz ulaşımının revaçta olması münasebetiyle saray erkânı, yüksek rütbeli bürokratlar, ilmiye ve tasavvuf kesiminin özellikle tercih ettiği seçkin bir yerleşim muhiti olmuştur.

* Dr., Millî Saraylar.

Üsküdar Sarayı (Kavak Sarayı), J. B. Hilaire, kazıma, H. Guttenberg (Voyage Pittoresque de la Grèce, C. Gouffier, 1882).

Hanedan mensupları, saray erkânı ve çalışanlarının oturduğu Üsküdar, saraylı bir yerleşim bölgesidir. Padişahlık makamında çalışan meslek erbabı, memleketin en maharetli, aynı zamanda en kültürlü ustaları olarak “saraylı” lakabını hak edecek özellikler taşımaktadır. Bununla ilgili birçok arşiv belgesi mevcuttur.¹ Bunlardan birisinde, sarayda Matbah-ı Âmir Emini olan Süleyman Ağa'nın, Üsküdar'da ikamet ederek burada kütüphane ve mektep açtığı görülmektedir.²

Üsküdar, Aziz Mahmûd Hüdâyi Hazretleri'nin manevi etkisinin yanında, saray kültürüne dayanan özel ve yüksek bir atmosfere sahiptir. Bu aristokrat, halktan kopuk, kibirli bir ortam değildir. Tam aksine kültürümüze özgü tevazu, nezaket, sehâvet ve vakarın bir arada yaşatıldığı bir dünyadır. Zamanla kendine özgü duruşu, davranışı, sanatı, hatta tilaveti olan bir birikim oluşmuştur.³

1 AE. SAMD.III 109-10691 H.18.05.1142/M.1730; DH. SAİD d. 110-63 H.29.12.1285/M.1868.

2 C.Ev. 587 - 29601 H.22.12.1156/M.1743.

3 Tilavet, Kur'an okuma tarzıdır. Osmanlı coğrafyasında Hicaz,

Üsküdar'ın Sınırları

Üsküdar'ın zamane dervişlerinden rahmetli Ne-zih Uzel'e göre bu “mübarek” ilçenin gerçek sınırları Karacaahmet'ten başlayarak Boğaz'da “Çengelkö-yü”nde karakolun önündeki lahana heykelli çeşmeye kadar uzanıyor.⁴ Daha sonrası Boğaz sayılıyor. Tanımı kolaylaştırmak için belki iki tarafındaki iki büyük askerî kurum yapıları sınır olarak kabul edilebilir. Aşağıda Kadıköy tarafında Selimiye Kışlası, yukarıda Boğaz tarafında Kuleli Askeri Lisesi. Bugünkü Üsküdar ilçesinin sınırları esasen daha ötelere gidiyor. Küçüksu Kasrı'nı da içine alarak Göksu Deresi'ne kadar uzanıyor.

Tarihi ilk çağlara kadar uzanan Üsküdar'ın adıyla ilgili muhtelif rivayetler vardır. *Mir'ât-ı İstanbul*'da bunun “menzilhane” anlamında Farsça bir

Mısır, İstanbul gibi tilavetlerin yanında bir de Üsküdar tilaveti söz konusudur. Ahmed Yüksel Özemre'nin kitapları bize eski devirlerin Üsküdar kültürü üzerine önemli ipuçları verir: Üsküdar, *Ah Üsküdar*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2005.

4 Celil Güngör, “Nezih Uzel'le Bir Konuşma”, *Üsküdar Bülteni*, S. 18, Ağustos 2001, s. 41.

kelime olduğu ifade ediliyor. Eskiden İran, Anadolu ve Arabistan'a giden kervanlar buradan geçtiğinden, burası önemli bir ticaret merkeziymiş. Deniz ticareti gelişince önemi kalmamış.⁵

Bir başka rivayete göre, Antik Çağ'da Agamemnon'un oğlu Khriş burada ilk yerleşimi kurduğundan veya Kırım'a sefere giderken burada ölüp defnedildiğinden adı "Khrişopolis" olmuş.

Bu isim aynı zamanda "altın şehir" anlamına geliyor. Pers hâkimiyeti devrinde Pers Kralı Darius, İskit seferinde topladığı hazineleri buradaki sarayda saklamış. Hazine, bölgeye adını vermiş. Güneş batarken evlerin camlarında parlayan sarı renkten dolayı "altın şehir" dendiği de söyleniyor. Üsküdar kelimesinin Farsça "ulak" anlamına gelen "esküdarı" kelimesinden geldiği, antik devirde skutarion (kalkan) imal edilip satıldığından "Skutari" adını aldığı da rivayetler arasında.⁶

Roma devrinde ise büyük bir Roma garnizonuna ev sahipliği yaptığı, adının bu anlamda "Scutariion" kelimesinden geldiği ileri sürülüyor. Bir başka Roma garnizonunun bulunduğu Arnavutluk'taki İşkodra'nın adının aynı kökenden geldiği biliniyor. Buna dayanarak bugün Üsküdar ve İşkodra şehirleri kardeş şehir durumundadır. Doğu Roma ve Bizans döneminde Skutari adı kullanılıyor. Türkler buraya geldiğinde Skutari adını Türkçeleştirerek Üsküdar diyorlar. Birçok Anadolu şehrinde olduğu gibi.

Böylesine eski bir tarihe sahip olan, nice rivayetlere konu olan ilçenin Müslümanlarla tanışması Emevilere kadar gidiyor. Harun Reşit buralarda çadır kurmuş. Efsanevi bir akıncı olan Seyyid Battal Gazi'nin bu çadırın kurulduğu bahçede oturduğu yere "Dar" denmiş. Evliyâ Çelebi'ye göre işte bu "dar", zamanla "eski - dar" olmuş. Galat-ı meşhur olarak "Üsküdar"a dönmüş.⁷

Türkler tarafından İstanbul'dan yaklaşık yüz yıl önce ele geçirilmiş olması bizim için ayrı bir anlam taşıyor. Yani Müslüman İstanbul'un tarihine yüz yıl daha eklenmesi gerekecek. Bunu niçin söylüyoruz? Üsküdar'ın tarihî eserlerinin saymakla bitmeyeceğini vurgulamak için.

Saraylar, camiler, medreseler, çeşmeler, kabirler, hanlar, hamamlar, imarethaneler. İstanbul'un en büyük mezarlığı, dünyanın sayılı mezarlıklarından Karacaahmet burada yer alıyor. Son dönem Osmanlı sarayları ve binalarının birçoğunun inşaatında imzası bulunan Balyan ailesinin kabri de Bağlarbaşı mezarlığında yer alıyor. Bu yazıda amacımız, tarihten günümüze uzanan sarayları ana hatlarıyla incelemek olacak.

Eski Saraylar

Evliyâ Çelebi eski Üsküdar'da irili ufaklı 42 saray yapısından bahsediyor. Bu, incelemeye değer bir durumdur. Çelebi, döneminin ünlü şahıslarına ait binaları saray başlığı altında toplamış olmalıdır. Geleneksel mimarideki köşk, kasır, konak, yalı gibi yapılar dönemlerine göre saray kapsamına alınabiliyor. Bu durumda öncelikle saray kavramını netleştirmeye ihtiyacımız vardır.

Çünkü doğrudan saltanat makamı tarafından kullanılan saraylar olabildiği gibi, yine "sultan" adı verilen padişah kızları için yapılmış saraylar da söz konusu olabiliyor. Bunların dışında, belli dönemlerin sadrazamları ve paşaları, bir "teferrüç" ve dinlenme alanı olan, aynı zamanda Dersaâdet'i seyreden bu bölgeye saray gibi konaklar, köşkler ve yalılar yaptırmışlardır. Bunların da çeşitli kaynaklarda saray olarak adlandırıldığı görüyoruz.

Söz konusu saraylardan günümüze pek eser kalmadığından yer yer karışıklık ve örtüşmeye benzer durumlarla karşılaşılıyor. Bir sarayın gerçekten farklı bir yapı mı yoksa çeşitli devir veya kaynaklarda verilen farklı adları mı olduğunu anlamak için daha detaylı çalışmalara ihtiyaç vardır. Aynı eser farklı kaynaklarda köşk, kasır, yalı veya saray olarak adlandırılabilir. Kopukluğun bir nedeni de saray ve kasırların ahşap esaslı inşa edilmesidir. Yaşanan yangınlar bu eserlerden iz bırakmamıştır.

5 Kolağası Mehmed Raif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, s. 83.

6 Sarkis Sarraf Hovhannesyan (1740-1805), *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, çev. Elmon Hançer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 65; P. Çugios İncicyan (1758-1833), *18. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andreasyan, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1976, s. 111.

7 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, I. Kitap, c. I, s. 229.

Charles Séchan

Biz burada, ulaşabildiğimiz kaynaklarda geçen tüm saray isimlerini sıralamak istiyoruz.

Fakat önce kaynaklarla ilgili kısa bir bilgi verelim. Üsküdar sarayları üzerine ulaşılan kaynaklar arasında Evliyâ Çelebi önemlidir. Çelebi, Üsküdar'da sultanlara ait belli başlı 15 saraydan bahsediyor. Vezir, âlim, âyan gibi ileri gelenlerle beraber bu sayı 42'ye çıkıyor. Yazımızda bunlar hakkında elde bulunan bilgiler kısaca verilecektir. Fakat tashih için daha somut delillere veya belgelere ihtiyaç olduğu bir gerçektir.⁸

Osmanlı'nın klasik kaynakları olan *Âşık Paşazâde Tarihi*, *Târih-i Gilmânî*, Nakkaş Osman'ın *Şemâilnâme*'deki çizimleri, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Menâkıb-ı Hünerverân*'ı, Mimar Sinan'ın eseri *Tuhfetü'l-mî'mârîn*, Saî Mustafa Çelebi'nin *Tezkiretül Bünyân*'ı, Silâhdar Mehmed Ağa'nın *Nusretnâme*'si. Son dönem için *Mirât-ı İstanbul'u* unutmamak lazım.

8 Süheyl Ünver, *İstanbul Risaleleri 1*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 35-43.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan Keşif, Muhasebe İcmal, Ceyb-i Hümâyûn, Harc-ı Hassa⁹, Ahkâm-ı Maliye¹⁰, Mukataa, Bostancıbaşı vb. defterleri ile Hatt-ı Hümâyûn gibi birinci el kaynaklarda Üsküdar saraylarıyla ilgili bilgiler keşfedilmek için araştırmacıları bekliyor. Matbah-ı Âmire İrad ve Masraf defterleri de Üsküdar saraylarının günlük yaşam tarzıyla ilgili ipuçları vermektedir.¹¹

Üç Osmanlı / Ermeni yazarın eserleri bize yardımcı olacak önemli bilgiler sunuyor: Sarkis Hovhannesyan'ın *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, Eremya Çelebi Kömürcüyan'ın *İstanbul Tarihi* ve onu tamamlayıcı mahiyette Ğugios İncicyan'ın *18. Asırda İstanbul'u* yer yer benzer bilgiler sunmakla beraber temel kaynaklarımız arasında yer alıyor.

Tabii, Du Loir, Melling, Pardoe, Flandin, Texier, Gouffier, Grelot, Flaubert gibi Batılı seyyahların anıları ve çizimleri de büyük önem taşıyor.¹² Bazı detayları, görsel malzemeyi sadece bu kitaplardaki çizimlerde bulabiliyoruz.

Günümüzde ise Üsküdar üzerine İbrahim Hakkı Konyalı'nın *Üsküdar Tarihi* adlı iki cilt eseri ile Mehmet Nermi Haskan'ın *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* adlı eseri bize saraylarla ilgili oldukça detaylı bilgiler ve rivayetler sunuyor.¹³ Haluk Şehsuvaroğlu'nun gazete yazılarından oluşan *Boğaziçi'ne Dair* eserinin de önemli katkılar sağladığını ifade etmeliyim.¹⁴

9 BOA TS.MA.d 2375 H.29.12.1144/M.1731.

10 BOA MAD.d 3236 H.23.08.1116/M.1704.

11 MAD.d 3979 H.18.05.1037/ M.1627.

12 Du Loir, *Les Voyages du Sieur du Loir*, Paris 1654, s. 69-72. Türkçe çevirisinde görseller tatmin edici düzeyde değildir: Du Loir, *Du Loir Seyahatnamesi, IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*, çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016; Joseph Grelot, *A Late Voyage to Constantinople*, London 1683; Antoine Ignace Melling, *Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore*, Paris 1819; M.G.F. Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque de la Grece*, Paris 1822; Gustave Flaubert, *Doğu Seyahati*, çev. Z. Canan Özatay, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

13 İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayını, İstanbul 1977; Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2001.

14 Haluk Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, Turing Yayınları, İstanbul 1986.

Büyük saray yapıları açısından baktığımızda Üsküdar'ın aşağı ucunda Üsküdar veya Kavak Sarayı, yukarı ucunda ise Küçükso Kasrı söz konusudur. Ortada ise bugün gerek bahçesi, gerek binalarıyla kapladığı alan bakımından en büyüğü olan Beylerbeyi Sarayı yer alıyor. Kavak Sarayı'nın bulunduğu Salacak ve Selimiye bölgesinde esasen üç saraydan söz ediliyor. Bunlardan birisi ve en eskisi, Sultan Fatih tarafından 1455-1460 arasında inşa ettirilen Ayazma Sarayı'dır. Atik Sultan Sarayı olarak da biliniyor. Bugünkü Ayazma Camii'nden Rum Mehmet Paşa Camii'ne kadar uzandığı tahmin ediliyor. Sahilde değil, kara tarafındadır.

Ayazma semtinde Bizans devrinde de imparatorluk sarayı olduğu biliniyor. O zaman semtin adı Damalis (İnek) Burnu'ydu.¹⁵ Bizansı kuşatan Atinalı General Hares'in donanması buraya demirlemiş. Karısı Damalis burada ölmüş ve gömülmüş. Bu nedenle Şemsipaşa, Ayazma ve Salacak arasındaki bölgeye "Damalis" adı verilmiş. Rivayet, Üsküdar'ın adıyla ilgili Khrisopolis efsanesiyle benzerlikler taşısa da biz burada önemli anlatımlara yer vermek istiyoruz.

İkincisi, Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1551'de Mimar Sinan'a inşa ettirilen Üsküdar Sarayı veya Kavak Sarayı'dır. Üçüncüsü, 1570'li yıllarda Sultan III. Murad tarafından yaptırılan Şerefâbâd Sahil Sarayı Hümâyûnu'dur. Diğer adıyla Şemsi Paşa Sarayı.

Günümüze ulaşan saraylara gelince en büyükleri Beylerbeyi Sarayı ve Küçükso Kasrı'dır. Bunların yanında Üsküdar'da Sultan Abdülaziz'in kız kardeşi adına yapılan iki saray halen varlığını sürdürmektedir: Koşuyolu'ndaki Adile Sultan Kasrı ve Kandilli sırtlarında Boğaz'a nazır muhteşem manzarasıyla Adile Sultan Sarayı. Nakkaştepe'deki (Halife) Abdülmecid Efendi Köşkü, Çengelköy sırtlarında Kuleli Askeri Lisesi'nin hemen üzerindeki yerinde yeniden inşa edilen Vahdettin Köşkü, Çamlıca'da Yusuf İzzettin Efendi Köşkü bir şekilde zamanımıza ulaşmıştır.

Üsküdar Sarayı

Öncelikle, günümüze ulaşmasa da Üsküdar için büyük önemi olan eski saray bölgesini ele alalım. Bu bölge, Şemsipaşadan başlayarak Doğancılar, Salacak, Selimiye ve bahçeleriyle bugünkü Haydarpaşa'ya kadar uzanmaktadır. Klasik dönemde ağırlıklı olarak saltanat makamı tarafından kullanılan en önemli saray kompleksi bu bölgede yüzyıllarca varlığını sürdürmüştür. Bunların genel olarak adı Üsküdar Sarayı ve/veya Kavak Sarayı'dır. Bu ikisinin, çeşitli dönemlerdeki adlandırmalarıyla aynı saray kompleksi içinde yer aldığı anlaşılıyor.

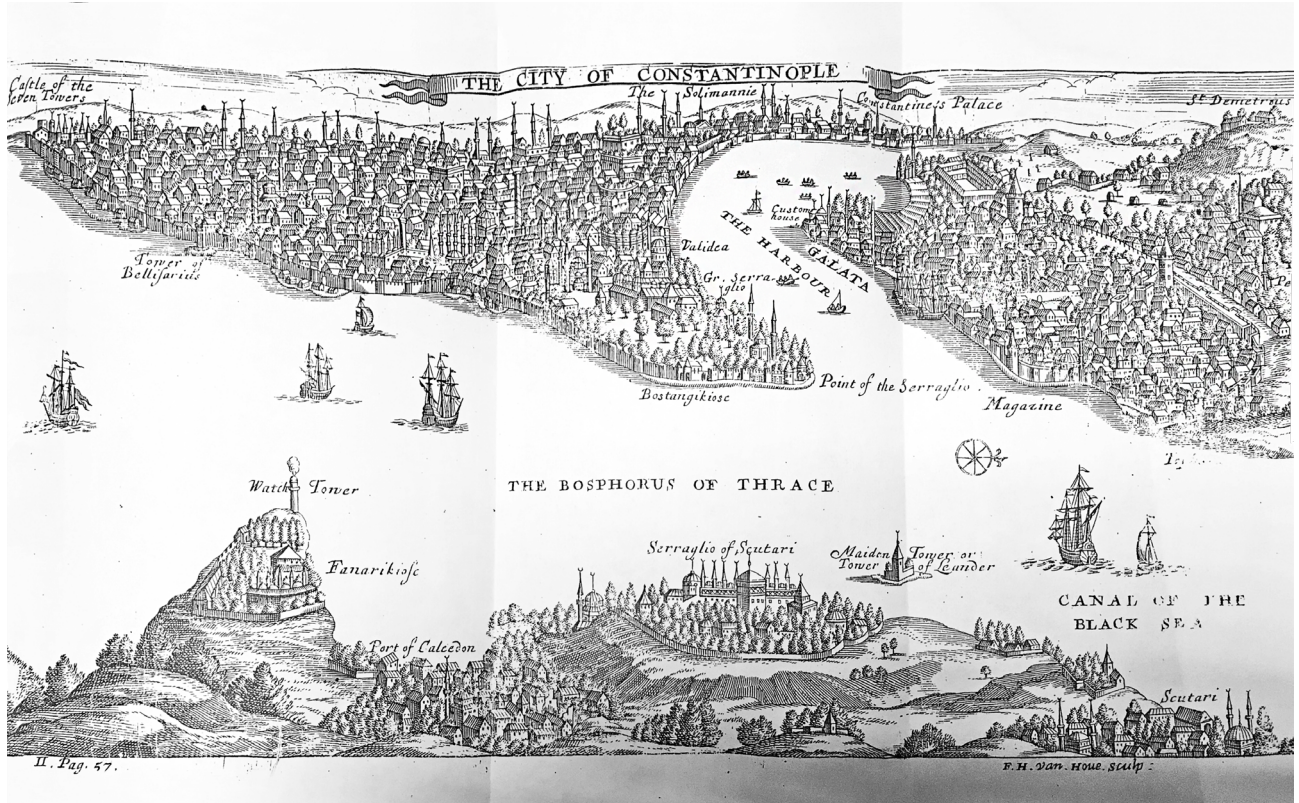
Geniş bir alandaki yapılar topluluğuna yüzyıllar boyunca eklemeler ve çıkarmalar yapılmıştır. Bu da padişahların tercihinine göre olmuştur. Doğrudan hanedan tarafından kullanılan yapıların çevresinde dönemin ileri gelen devlet adamları da görkemli saray, köşk ve kasırlar yaptırmışlardır. Öyle görünüyor ki, genelde Üsküdar, özelde bu bölge çok revaçta olduğu altın bir devir yaşamıştır.

Bölgedeki ilk saray Fatih devrinde yapılan Ayazma Sarayı olduğuna göre daha sonra bunun yerine ilaveler yapılarak veya harap olan binalar yıkılarak yenilerinin yapılmasıyla yapısal değişime uğradığını düşünebiliriz. Saray kampüsü içindeki Mehmet Paşa'ya ait köşk dolayısıyla bazı kaynaklarda Mehmet Paşa Sarayı olarak da adlandırıldığını görüyoruz.

Hakkında elimizde az da olsa bilgi bulunan en eski saray, Üsküdar (Kavak) Sarayı'dır. Günümüze ulaşan bir yapısı yoktur. Ancak gravürlerden, seyahatnamelerden ve arşiv belgelerinden bilgi elde edebiliyoruz. Konyalı, Kavak Sarayı'yla ilgili bizdeki ilk görüntülerin Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa zamanında Üsküdar'da yapılan suyolları, çeşmeleri, maksimleri ve su terazilerini gösteren büyük haritada bulunduğunu söylüyor.¹⁶ İbrahim Paşa Suyolu adı verilen sistemin haritaları 1166 (1753) tarihlidir. 16. yüzyılda Nakkaş Osman'ın bölgeyle ilgili çizimleri vardır. Bunlar, gerçeğine en uygun, en eski görsel malzeme özelliğini taşıyor.

15 İncicyan, a.g.e., s. 298.

16 Konyalı, a.g.e., s. 214.

Görsel açıdan, Osmanlı topraklarını gezen Fransız gezgin Grelot'un eserinde Kavak Sarayı'nı gösteren iki gravür önemlidir. Bu kitapta, Çamlıca tarafından bakarak Boğaziçi ve Haliçi tasvir eden bir gravürde Üsküdar Sarayı (Sarraglio of Scutari) yer alıyor. Kız Kulesi'nin sol tarafında Selimiye Kışlası'nın olduğu yerde, surlar içinde, Boğaz'a nazır, yüksek, kubbeli bir yapı topluluğu görülüyor.¹⁷

Eldeki verilere baktığımızda, 18. yüzyıl sonlarına kadar var olan bir saray yapısı hakkında günümüze bu kadar az bilgi ulaşması şaşırtıcıdır. Eski devirlerde bugünkü Selimiye Kışlası'nın sahil tarafında bir Kavak İskelesi bulunduğu biliniyor. Bu iskelenin saraya adını verdiği tahmin ediliyor. Burası gümrük işlemlerinin yapıldığı yer olduğundan, Gümrük İskelesi olarak da geçiyor.

Bu noktada Konyalı ilginç bir detay veriyor: Osmanlı'da gümrük işlemlerinin yapıldığı iskelelere "Kavak" adı verilmesi bir gelenektir. Rumeli Kavağı, Anadolu Kavağı, Kavak İskelesi gibi. Gümrük

başmemurlarına da Kavak Ağası adı verilir. Konyalı'ya göre, bu durumda Süheyl Ünver'in Kavak adını, bölgede bu ağaçların çokluğuna bağlaması pek doğru görünmüyor.¹⁸

Öte yandan Kömürcüyan'ın Anadolu Kavak İskelesi'nin adını çevresindeki "muazzam kavak ağaçlarına" bağlaması, Ünver Hoca'yı destekler mahiyettedir.¹⁹ Üsküdar Kavak İskelesi padişah tarafından da kullanıldığından Hünkâr İskelesi olarak da biliniyor. Burada kavak olarak geçen ağacın bildiğimiz çınar olma ihtimali de vardır. Çünkü Anadolu Kavak İskelesi'nde "muazzam" şeklinde tasvir edilen ağaçlar, Osmanlı ile özdeşleşmiş olan anıtsal çınar ağaçlarıdır.

18 Konyalı, a.g.e., c. 2, s. 214.

19 Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andreasyan, Eren Yayınları, İstanbul 1988, s. 45. Kömürcüyan, "Sahildeki bu kavak ağaçlarının her birini üç adam ancak kucaklayabilir" diyor. Bu kadar kalın gövdeli ağaç bugün çınar dediğimiz ağacı düşündürüyor. Ayrıca çınar uzun ömürlü bir ağaçtır. Bu durumda, kavak adının çınar yerine kullanılması faktörü de giriyor. İstanbul'un karakteristik özellikleri arasında yer alan anıtsal çınar ağaçlarının bir mekâna adını vermesi anlamlı görünüyor.

17 Grelot, a.g.e., s. 57, şekil 2; s. 77, şekil 3.

Tarihi çok eskilere dayanan bölgenin adıyla ilgili başka rivayetler de mevcuttur. Bunlardan birisi Bizans devrine aittir. Bizans İmparatoru Laskaris (1204-1222) buraya, karşı yakadaki İstanbul manzarasını ve güneşin batışını seyretmek için özel bir saray inşa ettirmiştir: Heraeum Sarayı. Olimpos tanrılarının kraliçesi Hera'ya adanmış tapınak anlamında. Heraeum zamanla Harem olmuş.

Bir diğeri Sürre Alayı geleneğiyle ilgili. Sürre Alayı, İstanbul tarafından Üsküdar'a buradan geçiyor. Yolculuk, Mekke ve Medine'deki Harem-i Şerif'e olduğundan ve bu toprağın Harem'le kesintisiz bağlantısı olmasından dolayı hürmeten buraya Harem adı verilmiştir.

Kavak Sarayı'na dönecek olursak, Kanuni devrinden sonra buraya köşk, hamam, mescid gibi ilaveler yapılmıştır. IV. Murad, Revan seferine gidiş ve dönüşünü burada yapmış, bunun anısına Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi sarayda denize nazır bir mevkiye Revan Köşkü'nü ilave ettirmiştir (1636). Bazı kaynaklarda Revan Kasrı veya Bağdat Kavak Kasrı olarak da geçiyor. Hovhannesyan eserinde bu köşkün harap halini gördüğünü, daha sonra yıktırıldığını ifade ediyor.²⁵

Saray kompleksinde Sultan Süleyman, Sultan Murad Han, Sultan Ahmed ve Mehmed Paşa adına köşk ve kasırlar, Sivri Kasır, Haseki Sultan Dairesi, Bostancı Kışlası, zabitan konakları, çarşı ve dükânlar, hamam, değirmen, tabhane, hastane, çebe hane, tulumbacı kışlası, su deposu, çeşmeler, havuz, ahır, mescid gibi yapılarla Kavak İskelesi (Hünkâr İskelesi) bulunmaktaydı. Padişah sarayda iken sadrazamlar, Paşakapısı adı verilen Asafhane'de görev yapmışlardır. Paşakapısı adı günümüze kadar yaşamıştır.

İskelenin ötesinde ise bütün Osmanlı saraylarında bulunan geniş bir bahçe yer alıyordu ki adı Kavak Bahçesi idi. Bahçenin yayıldığı alanda bugün Haydarpaşa Numune Hastanesi, Abdülhamid devrinde yapılan ve halen Marmara Üniversitesi Tıp ve Hukuk Fakülteleri olan muhteşem bina ile aşağıda İngiliz mezarlığı yer almaktadır. Kısacası bölgede saray için gereken bütün birimler mevcuttu.

25 Hovhannesyan, a.g.e., s. 68.

Haydarpaşa düzlüğü, adını Sultan Süleyman'ın ünlü vezirinden alır ki başta belirttiğimiz gibi burada eskiden Bizans İmparatoru Konstantinus'un bir sarayı olduğu kayıtlıdır.²⁶

Rivayete göre Sultan I. Ahmed (1603-1617) Divan-ı Hümâyûn'u Kavak Sarayı'nda toplamak istemiştir. Ancak, "Âdetlerimize göre Divan, Topkapı Sarayı'nda toplanır" denilerek bu isteği kabul görmemiştir. I. Ahmed, zamanın en büyük ekonomisi ve deniz gücü olan Felemenk (Hollanda) Elçisi'ni burada kabul etmiştir.

Saray geniş bir alana yayılmaktadır. Saray bahçeleri ve binaları ihtiyaca göre sürekli tamir ve bakıma tabi tutulurken,²⁷ buldukları arazi de padişahların kullanımına göre değişim göstermektedir. Mesela Sultan I. Mahmud devrinde Üsküdar ve Salacak İskelesi yakınında "Hatice Sultan evkafına ait saray arsası ve bahçesinin emlak-ı hümâyûna ilhak edildiğini" görüyoruz.²⁸

Bundan kısa bir zaman sonra, Sultan III. Osman devrinde (1754-1757) ise Hasbahçe bölümünde bulunan Hatice Sultan Sarayı yıkılmış; arazi komutanlara, paşalara ve halka dağıtılmıştır. Padişahın bu ihsanı nedeniyle bölgenin adı İhsaniye olmuştur. Sultan III. Osman, harap olmuş Üsküdar Sarayı'nın bulunduğu araziye Büyük ve Küçük İhsaniye mahallelerini yaptırarak birer cami inşa ettirmiştir. Geriye Kavak Sarayı kalmıştır. Bir başka rivayet, araziye III. Mustafa'nın dağıttığı şeklindedir.

Daha sonraki dönemlerde yaşam tarzı değişerek Osmanlı hanedanı adeta Üsküdar'ı terk etmiştir. Özellikle Avrupa yakasında Beşiktaş bölgesi merkez olmak üzere yukarıya, İstanbul Boğazı kıyılarına doğru yayılmış; buralarda saray, köşk ve yalı binaları yaptırmışlardır. Adeta "Nefs-i İstanbul"u seyretmenin bir cazibesi kalmamıştır. Kavak Sarayı ise bölgedeki diğer saraylar gibi eski işlevini kaybederek kendi haline terk edilmiştir.

26 Hovhannesyan, a.g.e., s. 68.

27 BOA MAD.d 5549 H.29.12.1080 / M.1669; TS.MA.d 10130 H.29.07.1096 / M.1684; Y. PRK.ASK 40-96 H.29.12.1113 / M.1701.

28 BOA. TS.MA.d 4284 H.29.12.1156/M.1743.

İncicyan eserinde Üsküdar Sarayı'ndan bahsetmez. Muhtemelen onun zamanında artık yok olmuştur. Hovhannesyan gibi o da Revan Köşkü'nü harap halde görmüştür. Melling'in 1805'te yazdığı eserinde Kavak Sarayı bölgesi gösterildiği halde daha geniş anlamdaki Üsküdar Sarayı gösterilmemiştir. Bu da o tarihte yok olduğunu gösteriyor.²⁹

Arazisi parça parça yerleşime veya kullanıma açılarak daralmıştır. Sultan III. Selim, 19. yüzyılın başında yeni kurduğu Nizam-ı Cedid ordusu için İstanbul'dan uzakta bir kışla inşa ettirmek isteyince atıl durumdaki son saray bölgesi uygun bulunmuştur. Harabe halindeki Kavak Sarayı yıkılarak yerine yeni kışla inşa edilmiş, malzemesi yeni binada kullanılmış, artan bir kısım mermer parçalar Topkapı Sarayı'na götürülmüştür. Selimiye Kışlası, Üsküdar'ın en önemli tarihî yapıları arasına girmiştir. Fakat eski saraylardan geriye pek bir şey kalmamıştır.

Şiirlerde Kalan Saray

Anadolu Yakası'ndaki "âbad" saray dizisinin bir benzeri olan Şerefâbâd Sarayı'nın sınırlarını tespit etmek bugün mümkün değildir. Önceleri adı Şemsi Paşa Köşkü imiş. Sultan Mahmud'dan sonra Acem Köşkü olmuş. Melling'de Sultan Köşkü olarak geçiyor. Padişah Köşkü de denmiş. Fakat en güzel ismi III. Ahmed devrinden gelen Şerefâbâd Kasrı'dır.³⁰

Burayı Üsküdar Sarayı'nın bir parçası olarak düşünebiliriz. Çeşitli devirlerde yapılan eklemeler ve çıkarmalarla kapsadığı alan sürekli değişim göstermiştir. Bugün kaynaklara göre el yordamıyla tahminde bulunabiliyoruz. Kanuni, II. Selim ve III. Murad'ın musahibi olan Şemsi Paşa tarafından yaptırıldığından Şemsi Paşa Sarayı olarak da bilinir.

Padişahın ilk "biniş yeri" bu saraydır.³¹ Biniş yeri saray geleneğinde tören ve teşrifatıyla önemli bir yer tutar. İstanbul'un çeşitli yerlerinde biniş kasır ve köşkleri vardır. Mevsimi geldiğinde, "göç-ü hümâyûn vukuunda", Üsküdar Sarayı'na "biniş oldukta" bu Üsküdar halkı için büyük bir hareket ve

bereket anlamına gelirdi. Padişah ve ailesi yapılan hazırlıkların, bakım ve tamiratların sonunda saltanat kayıklarıyla tebdil-i mekân eyler, bu sürece dâhil olan saray erkânına ve civarda yaşayan ihtiyaç sahiplerine ihsan-ı şâhânelerde bulunurlardı. Bunlar da "Ceyb-i hümâyûna" kayıt olunurdu.³²

Tepede Şemsipaşa (Şerefâbâd) adını taşıyan bir saray, hemen aşağıda sahilde ise bir cami vardır. Kuşkonmaz Camii olarak da tanınmıştır. Caminin kuşların konamadığı kubbesinin üzerine paşanın adına izafeten alışılmışın dışında hilal yerine güneş (şems) remzi konulmuştur.

Şerefâbâd Sarayı, 1775'te (I. Abdülhamid devri) önemli bir tamir geçirmiştir.³³ Daha sonra yeniden harap hale geldiğinden 1816'da Sultan II. Mahmud tarafından yenilenecek yakınına Adliye Camii (Şerefâbâd Camii) inşa edilmiştir. Caminin bugünkü Üsküdar Evlendirme Dairesi'nin önündeki heykelin bulunduğu yerde olduğu anlaşılıyor.³⁴ Bir yangında yok olmuş, yeniden yapılmamıştır. Caminin yapımına Enderuni Vasıf tarafından düşülen tarihte Şerefâbâd adı şöyle geçiyor:

*İt'ibar edüb Şeref-âbâda ol şah-ı cihan
Kıldı bu nev ma'bed-i âli ile eşref-terin*

Sarayın adı, Nedim'in beyitlerinde şöyle geçiyor:

*Vasf-ı hüsn-ü behçeti bir veçhile sığmaz dile
Gel Şerefâbâda gör şevketli hünkârım hele...*

*Şerefâbâd içündür aslı amma kim bu nimetten
Bu şehr-i Üsküdar'a dahi külli husa peydadr.
(1141)*

Sarayın kendisi olmasa da ondan kalan izler halen mevcuttur. Şerefâbâd'a su getirmek için yapılan bir "maksim" halen ayaktadır. Doğancılar'dan İmrâhor'a giden yolun solunda yer alır. Maksim, su taksim yeridir. Kubbelidir, bir sıra kalın mermer, iki sıra tuğla ile yapılmıştır. Kitabesinde yapım tarihi 1144'tür, yani M. 1731. Maksim, Şerefâbâd Kasrı için yapılırsa da Üsküdar'daki başka sebil ve çeşmele- re de buradan su verilmiştir.

29 Melling, a.g.e., s. 16.

30 Ünver, a.g.e., s. 35-43.

31 Hovhannesyan, a.g.e., s. 63.

32 BOA TS. MA.d 2352 H.29.12.1115 / M.1703.

33 BOA SM. 112 -5647 H.18.01.1189 / M.1775.

34 Kolağası Mehmed Raif, a.g.e., s. 58.

Türk İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan İbrahim Paşa'nın ünlü haritasında maksimin renkli bir şeması vardır. Maksimin İhsaniye tarafına açılan kapısının yanında sebil vardır. Konyalı, bu sebilin bir ara yol açma bahanesiyle yıkılma tehlikesi geçirdiğini, gazetelerdeki kampanyasıyla bunu önlediğini söylüyor.³⁵ Şerefâbâd Sarayı zamanla terk edilmiş, saray çevresindeki arazilerin padişah vakıfları tarafından özel şahıslara kiraya verilerek kullanılması sağlanmıştır.³⁶

Eski Beylerbeyi Sarayı

Üsküdar sarayları arasında günümüze kalan en önemlisi ve en büyüğü Beylerbeyi Sarayıdır. Bu bir biniş kasrı değil, bir yazlık saray durumundadır. Sarayın bulunduğu bölgenin tarihi Doğu Roma İmparatorluğu'na kadar gidiyor. Doğu Roma İmparatoru II. Konstantinus (578-582) Beylerbeyi bölgesinde kubbesinin üzerinde büyük bir haç olan kilise yaptırmış. Bölgenin adı kiliseye atfen Rumca haç anlamına gelen "Stauros" olmuş.

Daha sonra İmparator Justinianus, bu kilisenin yanına bir saray ilave ettirmiş. 1352 yılında Orhan Bey zamanında Üsküdar bölgesinin fethinden sonra burası Türkçeye uyararak İstavroz veya İstavroz Bahçesi olarak tanınmış. Evliyâ Çelebi de *Seyahatname*'sinde bölgeyi İstavroz olarak adlandırıyor. Fakat isimle ilgili onun kendine göre yorumları var. "Derya mahluklarından istavriz (balığı) bölgede çok olduğundan" buna Rumca galat "İstavroz" deniyor.³⁷

Osmanlı dönemine ait bu bölgede bilinen en eski yapı II. Selim'in kızı Gevherhan Sultan adına yapılan saraydır ki İstavroz Bahçesi Sarayı olarak bilinir. Gevherhan, Kaptan-ı Derya Piyale Paşa ile evlenmiştir. Sultan IV. Murad bu sarayda doğduğundan sarayı ve çevresini çok severdi. İstavroz'un üstündeki Çamlıca tepelerinde onun yaptırdığı

binalar mevcuttu. Sultan III. Mustafa sarayı genişletmek istemiş, fakat yanındaki dul bir kadına ait mülkü alamadığından bunu gerçekleştiremeyince sarayı yıktırarak arazisini bölge sakinlerine devretmiştir.

17. yüzyılda bu bölgede I. Ahmed tarafından Şevkâbâd Kasrı, III. Ahmed devrinde ise Ferahabad Yalısı yaptırılmıştır.³⁸ Fakat konumuz açısından önemli olan dönem, daha geride olan III. Murad devridir (1546-1595). Çünkü günümüze kadar geçerli olan isim bu padişah zamanına aittir. Yalnız Üsküdar yakası değil, Boğaz'a bugün kimliğini veren bazı yapılar açısından bu dönem çok önemlidir.

1570'li yıllarda Sultan III. Murad tarafından Şemsipaşa tarafında Şerefâbâd Sahil Sarayı Hümâyûnu yaptırıldı. Dönemin ünlü gökbilimcisi ve matematikçi Takiyuddin, Sokollu Mehmed Paşa'nın desteği ve padişahın fermanıyla bu devirde Tophanede bir rasathane yaptırmıştır (1577). Daha sonra bu rasathanenin bugün semtine adını veren Kandilli'ye taşındığını görüyoruz.

Takiyuddin'in bir başka özelliği, rivayete göre bugün Dolmabahçe Sarayı'nın bulunduğu arazinin ona ait olmasıdır. Çocuğu olmadığından, arazi devlete geçmiştir. III. Murad devrinin bir başka önemli yapısı, padişah fermanıyla Beşiktaş sirtlarına yaptırılan Yahya Efendi Camii ve dergâhıdır. Yapılan önemli binalar, bölgeye adını vermektedir.

Şimdi konumuz açısından en önemli yapıya gelelim. III. Murad ve III. Mehmed devirlerinin ünlü sadrazamı Arnavut Koca Sinan Paşa, pek de makbul olmayan oğlu Mehmed Paşa'yı Rumeli Beylerbeyi yapar. Mehmed Paşa bugünkü Beylerbeyi'nde sahilde bir yalı yaptırır. Semte adını veren Beylerbeyi işte bu Mehmed Paşa'dır. 17. yüzyılda I. Ahmed tarafından aynı bölgede Şevkâbâd Kasrı, III. Ahmed devrinde Ferahabad Yalısı yaptırılmıştır. Bölge İstavroz Bahçesi olduğundan buradaki saraylar da İstavroz Sarayı olmuştur.

35 Konyalı, a.g.e., c. 2, s. 142.

36 Evkaf-ı hümâyûndan Üsküdar Şerefâbâd Sarayı civarındaki Ayazma ve sultan sarayına ait olan ve bazı kimselelere icar olunan arsalarla ilgili belge için bkz. TS.MA.d 5466 H.29.12.1172/M.1758.

37 Evliyâ Çelebi, a.g.e., s. 228.

38 Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, *Constantinopolis und der Bosphorus*, Bibliyo Verlag, Osnabrück 1967, s. 307.

Tünel, Beylerbeyi Sarayı

I. Mahmud, annesi adına Ferahfeza Kasrı'nı yaptırdı. I. Abdülhamid zamanla İstavroz Sarayı'ndan kalan Hırka-i Şerif Dairesi'nin bulunduğu kıyıya kendi adını alan tek minareli bir cami, yanına bir muvakkithane, bir hamam ve müstemilatını yaptırdı (Hamid-i Evvel Camii 1778). II. Mahmud camiyi tamir ettirmiş, bir minare ilave ettirmiş ve bahçe duvarlarını yenilemiştir.³⁹ Bölge bir bakıma padişahların özellikle yaz aylarında kullandıkları hasbahçe olarak kullanılmış, yerleşim özelliği de hızla gelişmiştir.

II. Mahmud, İstavroz Sultani Bahçesi'nden ve İstavroz Sarayı arsalarından satılan yerlerden bir kısmını sahiplerinden satın alarak buradaki araziyi bütünleştiriyor. Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa yalısının bulunduğu yerde bir ahşap saray yaptırıyor (1829 -1832). İnşaat kalfası Kirkor Amira Balvan'dır. İşte bu eski Beylerbeyi Sarayı ya da İstavroz Sahilsarayının ana binası oldukça büyüktü.

39 Tayyarzade Ahmed Ata, *Tarih-i Ata*, İstanbul 1293/1878, c. 5, s. 19; Konyalı, a.g.e., c. 2, s. 162.

Padişah yumuşak havası ile meşhur olan İstavroz'daki bu yeni saraya taşınıyor. "Nakl-i hümayûn", Muharrem'in beşinci (4 Haziran 1832) Pazartesi günü gerçekleşiyor. "Şeyhülislam, vezirler, sadrazam, ulema, devlet erkânı, has hademe ve padişahın kulları fevc fevc gelip bu yüce sarayı temaşa ediyor".⁴⁰ Türk evi tarzında yapılan saray, Harem ve Mâbeyn daireleri, ara sofalar, Zülvecheyn Salonu, hizmetkâr daireleri, hamamlar, mutfaklar ve ahırdan oluşuyordu.

"Burası Doğu'nun ve Batı'nın bütün güzellikleriyle donatılmıştı. Son derece ince süslenmiş tavana narin çiçek demetleri çizilmişti. Sultan Mahmud'un yazlık sarayı Boğaz'daki en şık yapıydı."⁴¹

40 Ahmet Lütfi Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, haz. Yücel Demirel, c. 2-3, YKY, İstanbul 1999, s. 748-49; Konyalı, a.g.e., c. 2, s. 163.

41 Miss Julia Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul*, çev. Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 488-490.

II. Mahmud'un yaz aylarında üç dört ay kaldığı bu sarayda 1833 yılında Şehzade Abdülmecid'in bed'i besmele-i şerife ya da hatim merasimi icra edildi.⁴² Hünkâr İskeleyi Anlaşması münasebetiyle iyi ilişkiler içinde bulunan Rus Çarı'nın gönderdiği Petersburg Fabrikası'nda üretilen hediyelerle 1834'te burada bir sergi düzenlendi. Sergiye Rus Sefir Pontiv nezaret etti. Prens Napolyon da dâhil birçok Batılı ülkenin prensleri burada ağırlandı.

Amerikalı Profesör Mr. Smith o zaman yeni icad edilen telgraf makinasını Amerika'dan getirerek Sultan Abdülmecid'in huzurunda bu sarayda bir uygulama yaptı. Sarayın iki salonuna kurulan makinalardan mors alfabesi ile soruldu:

-Fransız gemisi geldi mi?

-Avrupa'dan ne haber?

Padişah memnun olarak "Maşallah, maşallah" diye karşılıdı.

1851 yılında eski Beylerbeyi Sarayı'nda, içinde Sultan Abdülmecid bulunduğu bir sırada yangın çıkmış, ana bina büyük hasar görmüştür. Bundan dolayı sarayın uğursuz olduğu düşünüldüğünden sultan, valide sultan ve harem karşıya, (Eski) Çırağan Sarayı'na taşındı. Fakat yıllar sonra yeni bir yangın tehlikesinden korkan Sultan Abdülaziz ana binayı yıktırarak yerine bugünkü kâgir Beylerbeyi Sarayı'nı yaptırmıştır (1863-1865). Yangından herhangi bir zarar görmeyen set bahçelerindeki ahır ve köşkler ile tünelin, II. Mahmud devrindeki şekliyle varlığını koruduğu sanılmaktadır.

Bugünkü şekliyle Beylebeyi Sarayı, 21 Nisan 1865 Cuma günü törenle hizmete açılmıştır. İnşaati Ebniye-i Şâhâne Serkalfası (saray başkalfası) Sarkis Balyan tarafından gerçekleştirilmiştir. Bina eminliği görevini Mehmet, Mahmut ve Rifat Efendi adında üç şahıs yürütmüştür. Bina, bodrum üzerinde yükselen iki kattan oluşur.⁴³

42 Lütü Efendi Tarihi, s. 655-56.

43 Beylerbeyi Sarayı inşası ile ilgili detaylı bilgiye arşiv kaynaklarına (BOA) dayanan Cengiz Göncü'nün çalışmalarından ulaşılabılır: Cengiz Göncü, "Beylerbeyi Sarayı'nın İnşa Süreci, Yerleşim Düzeni ve Kullanımı Üzerine İncelemeler", *Milli Saraylar*, S. 6, 2010, s. 31-46.

Yaklaşık 3000 metrekareye oturan saray binasının Üsküdar tarafı Mâbeyn-i Hümayûn, Beylerbeyi tarafı Harem ve Valide Sultan Dairesi olarak düzenlenmiştir. İki katta 6 salon, 24 oda, bir hamam ve bir banyo bulunur. Sarayın taşla kaplanan dış süslemelerinde ve özellikle giriş cephelerinde Neo-Barok üslup hâkimdir.

Sarayın genelinde ise Rönesans ve Barok, Doğu üslubuyla kaynaştırılmıştır. Bahçeleri parter ve havuzlarında oval biçimlerin hâkim olduğu Fransız Barok tarzındadır. Fakat daha sonra keskin geometrik şekiller kullanılarak bu stilden uzaklaşmıştır.⁴⁴ İç yapısında Türk evi planına uygun olarak merkezî bir sofa ve ona açılan odalar şeklinde bir kompozisyona sahiptir.

Sarayı yaptıran Sultan Abdülaziz, Sultan Abdülmecid'in Batılılaşma döneminden sonra halkta oluşan tepkilere cevap mahiyetinde alaturka bir eğilime sahiptir. Bu nedenle Beylerbeyi Sarayı süslemelerinde Dolmabahçe Sarayı'ndan farklı bir şekilde Doğu, İslâm, hatta Endülüs üslubunu görmek mümkündür.

Abdülmecid tuğralarının dışında herhangi bir yazının bulunmadığı Dolmabahçe duvarlarının aksine burada geleneğe uyararak tavanları zarif talik, sülüs ve nesih hatlarla yazılmış beyitler süslemektedir. Oysa hattat olan Sultan Aziz değil, Sultan Abdülmecid'dir.

Bununla beraber Sultan Abdülaziz, Osmanlı saray geleneğine uyararak belli sanatlarda uzmanlaşmıştır. Bunların başında musiki gelmektedir. Kendisi bir bestekârdır. *Valse Davet*, *Hicazkâr Sirto*, *Gondol Şarkısı* onun önemli besteleridir. Bu nedenle yaptırdığı saraylarda klasik müzik sembolleri dekorasyon unsuru olarak çokça kullanılmıştır.

Ayrıca resimle yakından ilgilidir. Bizzat başarılı çizimleri olduğu gibi, bugün resim dalında Millî Saraylar Koleksiyonu, varlığını büyük ölçüde ona borçludur. Fiziki özellikleri de önemli olan, boyu iki metreyi geçtiği, şehzadelğinde spor yaptığı bilinen Sultan Aziz'in iki de önemli tutkusu vardı: denizcilik ve avcılık. Buna göre özellikle Beylerbeyi

44 Yasemin Acaralp, "Beylerbeyi Sarayı'nın Tarihi Bahçesi", *Milli Saraylar*, S. 7, 2011, s. 42.

Sarayı denizcilik ve av temalı süsleme ve dekorasyonlarla zenginleştirilmiştir.

Kısacası Beylerbeyi Sarayı iç mekânlarında gerek mimari gerek tefriş unsurlarında Sultan Abdülaziz'in bütün bu özelliklerini gözlemlemek mümkündür: İslâm sanatları, dekorasyon, müzik, tablo, denizcilik, avcılık... Sultan, ressamalara fikir ve ilham vermesi için deniz ve gemi temaları işleyen desenler çizmiştir. Bugün bu desenler Avrupa başkentlerinde sergilenmektedir.

Öte yandan Beylerbeyi semti saray erkânının bu bölgede oturması nedeniyle seçkin bir nüfusa sahip olmuştur. Boğaziçi'ndeki benzeri yerleşimler arasında öne çıkarak "teşrifat meraklısı beyzade takımının oturduğu kibar bir semt" haline gelmiştir. Edebiyatımızda ve hatıralarda bununla ilgili birçok metin mevcuttur.⁴⁵

Bahçeler ve Ek Binalar

Beylerbeyi Sarayı bahçeleri ve ek yapıları önemlidir. Çünkü eski saray yapılarına ve izlerine buralarda rastlamak mümkündür. Eski saraydaki yangından bu bölge zarar görmemiştir. Set Bahçeleri adı verilen ve kıyıda karaya doğru kademeli olarak yükselen bahçelerde özel bir peyzaj ve bitki örtüsüyle havuzlar, bronz heykeller, yürüyüş yolları, merdivenler, havuzlar ve ek binalar mevcuttur. Manolya, kayın, sedir, porsuk, karaağaç gibi anıtsal ağaçların yanında çeşitli süs bitkileri bakımından da çok zengindir. İngiliz seyyah Pardoe bahçeleri şöyle tasvir ediyor:

*"Arkadaki tepede teraslar halinde ve her biri ayrı bir ülkeden gelen bahçıvanın gözetiminde İspanyol, İtalyan, İngiliz, Alman, Fransız bahçeleri vardı. En dipteki terasta Kuğu Gölü denen büyük sığ havuzda Sultanın çok sevdiği otuz kadar kuğu yüzüyor. Gölün elli metre gerisinde beyaz mermerden yapılmış açık hava hamamı mevcuttu".*⁴⁶

Bahçelerde sadece süsleme unsurları yoktu. Buralarda Mâbeyn ve Matbah-ı Âmire için çeşitli

sebze ve meyveler yetiştirilirdi. İtalyadan, Malta'dan gelen meyve fidanları vardı. Meyve ağaçlarında mevsiminde o kadar çok şeftali, kayısı, erik, ayva, incir ve ceviz yetişiyordu ki fazlası bölge halkına satılmaya bile başlandı.⁴⁷

O yıllarda İstanbul zaten bostanları, sebzeleri ve meyveleriyle meşhurdur. Beylerbeyi'nin arkasında bostanlar olduğu gibi Çengelköy tarafındaki kirazlarıyla meşhur tepe adını buradan alıyor (Kirazlıtepe). Sarı Köşk'ün karşısında güvercinlik ve tavukluk bölümleri vardı. Yani saray dışa bağımlı değildi. Bahçelerinde kendi mutfakları için sebze, meyve, tavuk, yumurta yetiştiriyordu. Günümüzün bağımlı hayat tarzında bunlar ilginç ayrıntılardır ve model özelliği taşımaktadır.

Tepeye doğru setlerden oluşan bahçelerinde Serdâb Kasrı (Mermer Köşk), Sarı Köşk, Ahır Köşkü, kıyıda Şevkâbâd Yalısı ve başka yalılar bulunmaktaydı.⁴⁸ Beşiktaş Sahilsarayı bütün "daire-yi aliyye"-yi almaya yetecek büyüklükte iken Beylerbeyi ona nispeten küçüktü. Yine de şehzadeler yazın buraya taşındığında eğitim devam edebiliyordu.

Bahçelerde yer alan bronz heykeller ayrı bir önem taşımaktadır. Bunlar Sultan Aziz tarafından Fransa'da (P. L. Bouillard) yaptırılmıştır. Aralarında, Sultan Aziz'i at üzerinde gösteren heykel, bir ilk olması bakımından dikkat çekicidir. Geyik, at, aslan, boğa gibi heykeller daha sonra başka saraylara dağıtılmıştır.⁴⁹

Bugün o döneme ait heykellerin bir kısmı çeşitli şekillerde saray envanterinden çıktığından resmî ve özel kuruluşların bahçelerinde görülebilmektedir. Kadıköy Altıyol'daki boğa heykeli, Emirgan ve Yıldız parklarındaki, Taksim Divan Otel'in önündeki, hatta Ankarada TBMM bahçesindeki geyik heykelleri böyledir. Müze ortamında korunmadıklarından pek de iyi durumda olduklarını söyleyemiyoruz.

47 MSHHA., CMH., nr.40, lef 23.

48 Konyalı bu bölgede II. Mahmud'un İstavroz ve Beylerbeyi Sarayı olmak üzere iki saray yaptırdığını belirtiyor. Konyalı, a.g.e., c. 2. s. 213. 1829'da yapılan sarayın eski Beylerbeyi Sarayı olduğunu tahmin ediyoruz.

49 *Milli Saraylar*, S. 7, 2011, s. 19-39.

45 Ahmet Rasim, *Eşkâl-i Zamân*, MEB Yayınları, Ankara 1969; Ahmet Rasim, *Şehir Mektupları*, Say Yayınları, İstanbul 2006.

46 Miss Julia Pardoe, a.g.e., s. 488-490.

Mermer (Serdâb) Köşk, Sultan II. Mahmud devrinde yapılan ahşap sarayın bir birimidir. Yangında zarar görmemiş, günümüze kadar ulaşmıştır. Dış yüzeyinde ve iç dekorasyonunda mermer kullanıldığı için bu ad verilmiştir. Mahmud Köşkü olarak da bilinir. Serdâb, serinlemek için girilen mekân, padişah saraylarında iki yanında oda bulunan sofa gibi anlamlara sahiptir. Köşk bu tanıma uymaktadır. Tek katlı ampir üslupta bir yapıdır. Giriş salonunda fıskiyeli bir havuz yer alır. Köşkün ön (Boğaz) tarafında 80 x 30 m boyutlarında gayet büyük bir bahçe havuzu vardır.

Sarı Köşk, dördüncü set bahçesindedir. Adını, dış yüzeyinde kullanılan taşın renginden alır. Dinlenme amaçlı yapılan köşk, bodrum üzerinde iki kattan oluşur. Üst kata Barok bir merdivenle çıkarılır. Duvarlarında deniz resimleri vardır. Aynı sette güney kısımda yer alan Ahır Köşkü (Has Ahır) padişahın atlarının bakımı için yapılmıştır. İçinde bir havuz ve atlar için yirmi bölme vardır. Duvarları av hayvanları ve at resimleriyle süslenmiştir.

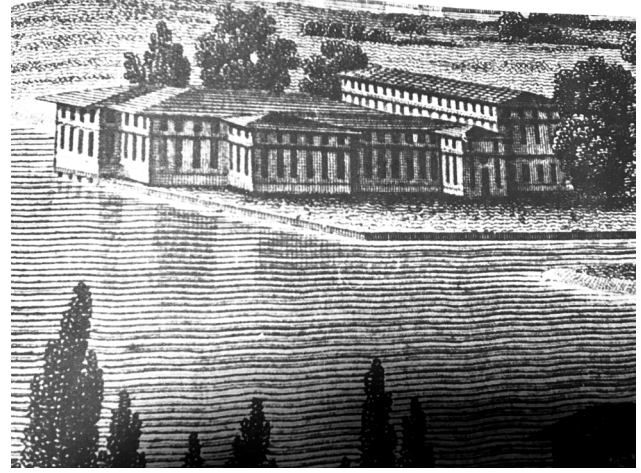
Beylerbeyi Sarayı ile ilgili olarak bilinmesi gereken diğer önemli yapı, tarihî tüneldir. Eski sarayın bakiyesidir. II. Mahmud zamanında eski sarayın altından Beylerbeyi-Üsküdar yoluna geçit vermek için yapılmıştır (1832). Yakın zamana kadar bu amaçla kullanıldıktan sonra bugün ulaşımına kapatılarak sanat galerisi haline getirilmiştir. Aynı döneme ait olmak üzere sarayın girişinde solda ve dış bahçenin altında som mermerden yapılan (1829) iki çeşmeyi Yesârîzâde Mustafa İzzet'in zarif talik hattıyla beyitler süslemektedir.

Küçüksu Kasrı

Göksu Deresi, Evliyâ Çelebi'ye göre bir âb-ı hayat nehridir:

*“Âlem dağlarından berü cereyan edüp iki cânibi dirah-t-ı müntehalarla zeyn olmuş bağlardır. Cümle uşşakan bu nehirden teferrüçgah kuraları çemen-zarına varup her secere-i tayyibenin sayesinde taraf taraf uşşakan zevk u safa ederler bir vacibü's seyr Göksu'dur.”*⁵⁰

50 Evliyâ Çelebi, a.g.e., c. 1, s. 227.

Güzel ağaçların gölgesinde gezinti yapmak “vacip olan” böyle bir mekânı sultanların ihmal etmesini düşünemeyiz. Bölgede tarihten bu yana bir saray ya da kasır bulunmuştur. Üsküdar'ın yukarı sınırlarında, Küçüksu Deresi ile Göksu Deresi arasında yer alan kasır, Göksu Kasrı olarak da biliniyor. Bu da İhlamur Kasrı gibi, sultanların Boğaz'daki biniş kasırlarından birisidir. Daha önce “iki su arasında” büyük bir bahçe vardır. Bahçe, Sultan I. Mahmud devrinde bozduklararak Sadrazam Divitdar Emin Mehmed Paşa tarafından 1163 (1751) yılında sultan için küçük bir köşk / saray yaptırılmıştır.⁵¹

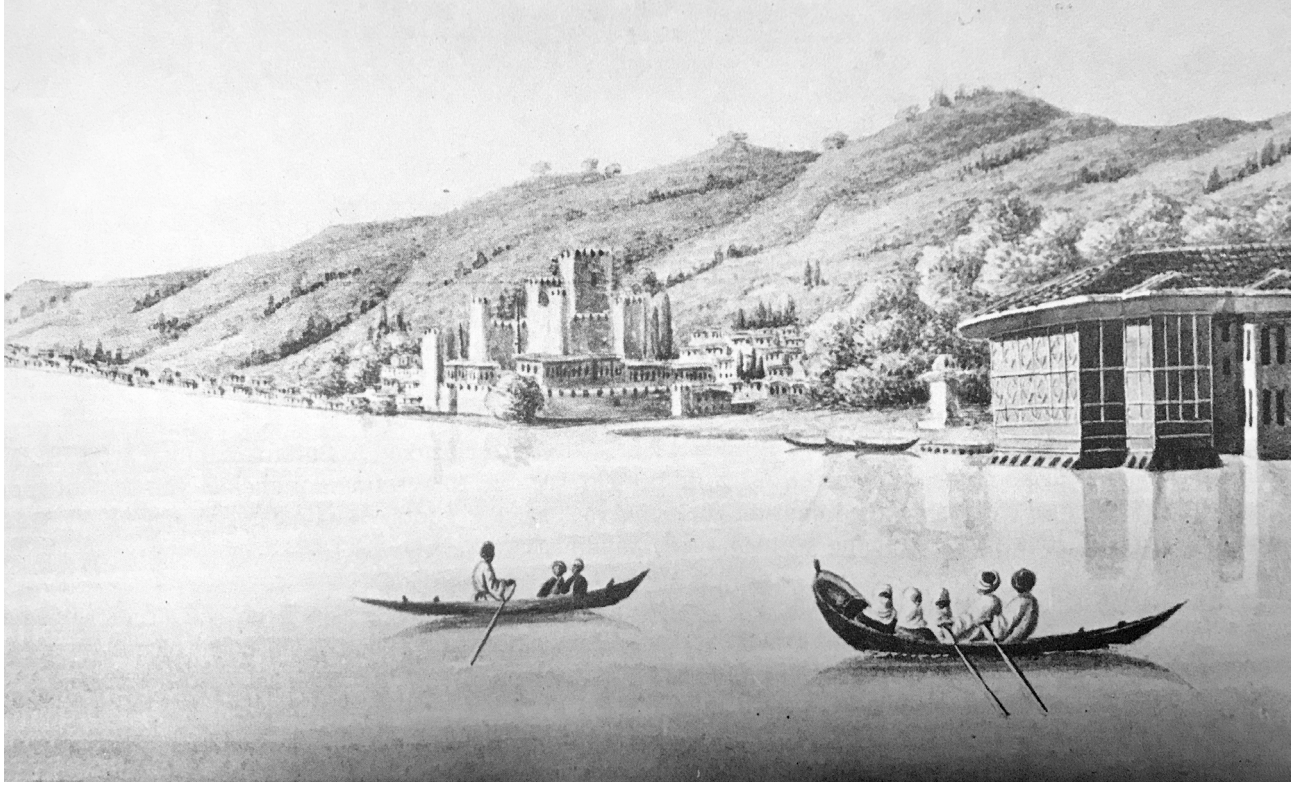
Döneminde en çok değer verilen yapıdır. Büyük bölümü tek katlıdır. Yalı şeklindedir. Önde denize doğru kazıklar üzerinde oturan üç kollu tezhiplerle bezenmiş divanhane vardır. Geride geniş bir sofa ile iki katlı bölüm yer alır. Zamanla yıpranıp yıkılmış, III. Selim devrinde tamir edilerek yeniden yapılmıştır. Melling, bu dönemin çizimlerini yapmıştır.⁵²

Evliyâ Çelebi'ye göre, mühendis ve şehremini Yusuf Efendi'nin yaptığı bina ahşap ağırlıklıdır. Yanında büyük bir havuz vardır. Sultan III. Selim kasrı tamir ettirerek yakınına annesinin hayrına güzel bir çeşme ilave ettirmiştir. Göksu'da padişah sarayına mahsus un öğüten bir değirmen de vardır.⁵³

51 Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, DGSA Yayınları, c. 2, İstanbul 1974, s. 238.

52 Sedat Hakkı Eldem, *İstanbul Anıları / Boğaziçi Anıları*, Aletaş Alarko Yayınları, İstanbul 1979, s. 301-302.

53 İnciyan, a.g.e., s. 103-104.

Küçük Kasrı (S. Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, s. 249)

Sultan II. Mahmud'un da Göksu Çayırını çok sevdiği ve buradaki eski kasrı kullandığı kaynaklarda geçiyor. Eski kasır külliyesi içinde kasır binası dışında bir namazgâh, cami, çeşme ve hamam yapılarının bulunduğu biliniyor. Fransız yazar Flaubert 1850 gibi buralara geldiğinde "sultanın çürümüş ve suya sarkan eski köşkünü, dört köşe küçük güzel çeşmeyi ve arkada bir karakolu" görüyor.⁵⁴

Sultan Abdülmecid, eski kasrı yıktırarak Dolmabahçe Sarayı ile aynı tarihlerde (1856) hassa mimarı Nikogos Balyan'a bugünkü kasrı yaptırmıştır.

Bugüne ulaşan kasır zeminle beraber üç katlı, yığma tekniğiyle yapılmış kâgir bir binadır. Zemin katında mutfak, kiler ve hizmetli odaları vardır. Üst katlarda ise sofa ve odalar yer alır. Dış yüzey süslemelerinde İhlamur Kasrı'nda olduğu gibi Barok bir taş işçiliği hâkimdir. İç yapısı Türk evi planına uygun olan binanın çevresi zarif demir parmaklıklarla çevrilidir. İç dekorasyonunu Dolmabahçe

Sarayı'nın tefrişinde de görev alan Fransız sanatçı Charles Sechan yapmıştır.

Alçı kabartma ve kalem işi süslemeleri, İtalyan mermeri ile süslenmiş şömineleri, her bir odada ayrı süslemeli ve ince işçilikli parkeleri, 19. yüzyıl Avrupa tarzı mobilyaları, tablo ve halılarıyla Küçük Kasrı halen eşsiz bir sanat müzesi görünümündedir. Sarayın aynaları, avizeleri, mobilyaları ve döşemeleri çok güzeldir. Özellikle ancak Dolmabahçe'de görülebilen döşemeleri, değerli ağaçlar kullanarak künde-kârî usulüyle yapılmış eşsiz sanat örnekleridir. Ayna çerçevelerinde ve duvarlarda Sultan Abdülmecid tuğrası görülür.

Cumhuriyet devrinde Atatürk ve Celal Bayar tarafından kullanıldığı için banyo ve lavabolarına ilaveler yapılmıştır. Kasrın arkasındaki Bostancılar Camii bir zaman yıkılmışken, son yıllarda minare-siyle birlikte yeniden restore edilerek ibadete açılmıştır. Karakolhane ise kaybolmuştur. Tıpkı Dolmabahçe Karakolhanesi gibi.

54 Gustave Flaubert, a.g.e., s. 369.

Eski Küçüksu Kasrı (Antoine-Ignace Melling, *Küçüksu Kasrı*, s. 26)

Diğer Saraylar

Üsküdar'da çeşitli kaynaklarda geçen başka saraylar da mevcuttur. Mesela, Selimiye Kışlası'ndan sonra Haydarpaşa düzlüğünde eskiden Büyük Konstantinus'un bir sarayı olduğu rivayet ediliyor. Bizans döneminden Küçük Çamlıca eteklerinde Briyas Sarayı veya eski adıyla Damatris Sarayı olduğu biliniyor. Fakat onlardan iz kalmamıştır.

Osmanlı devrinde çok ilgi gören bir bölge olduğundan çok sayıda sultan ve paşa "sarayları" mevcuttur. Bunlar görkemli olabilirler ama padişah sarayları gibi geniş arazileri kaplamıyorlar. Büyük konaklar için dilimizde mevcut olan "saray yavrusu" söyleminde olduğu gibi, gösterişine binaen saray olarak adlandırılmış olmalıdırlar. Şimdi kaynaklarda adı geçen ve günümüzde izi kalmayan bazı saray yapılarını varsa mekânlarına göre sıralayalım:

Kandilli sırtları Boğaz'a hâkim manzarası nedeniyle hep padişahların dikkatini çekmiş ve buraya bir bina inşa ettirmişler. Akıntıburnu'nda kaya üzerinde bir mevkidir. Düz arazisi az olduğundan bağ bahçeleri azdır. Rivayete göre Sultan IV. Murad bölgeyi çok severdi.⁵⁵ Revan seferine giderken burada bir saray yapılmasını emrediyor. 1042'de döndüğünde saray hazırdır. Padişah yaz mevsimi için buraya taşınıyor. Şehzadesi Mehmed burada doğuyor. Bu vesileyle kutlama için tepeler, ağaçlar 7 gece kandil donanması ile süslediği için bu mevkinin adı Kandilli oluyor.⁵⁶

⁵⁵ Evliyâ Çelebi, a.g.e., s. 227.

⁵⁶ Kolağası Mehmed Raif, a.g.e., s. 210.

IV. Mehmed devrinde saray tamir ediliyor, bir hamam ve çeşme ilave ediliyor. Nevâbad Sarayı adını alıyor. Saray zamanla harap olduğundan I. Mahmud devrinde oradaki halka satılmıştır (1116-1748).⁵⁷ I. Abdülhamid devrinde de bir kısım arazi vakfedilmiştir. Sultan Aziz devrinde Kandilli tepesine Adile Sultan Sarayı yaptırıldı. İnşaat, Sultan Aziz'in kız kardeşi Adile Sultan için Sarkis Balyan Kalfa tarafından gerçekleştirildi. Halen okul olarak kullanılmaktadır.

Kandilli'nin güneyinde bulunan Papaz Korusu'nu IV. Mehmed, Vani Mehmed Efendi'ye ihsan etmiştir. Bölge, padişahların diktiği serviler ve "gayet memduh-ı âlem" olan incirleriyle meşhurdur. Zamanında güzel ve bol ağaçlı bir sahil olan Kuleli'nin arkasındaki tepede Kanuni Sultan Süleyman'ın bir köşkü ve bahçesi vardı. Duvarlarının kalıntıları mevcuttur. Sadrazam İbrahim Paşa zamanla terk edilen bu sarayın taşlarını Kağıthane'de yaptırdığı köşkün inşasında kullanmıştır (1134). Çengelköy tepelerinde "Aya Atanas" ayazmasına kadar bu eski sarayın suyolları vardı. Kuleli'nin yanında, sahilde padişaha ait köpeklerin barındığı bir bina mevcuttu.⁵⁸

Adile Sultan Kasrı: Koşuyolu ile Altunizade arasında 354 dönüm arazi üzerindedir. Sultan Aziz'in kardeşi Adile Sultan için yapılmıştır. 1853'te Sarkis Balyan tarafından inşa edilmiş olup halen kullanılmaktadır.

Av Köşkü: Adile Sultan Kasrı'nın bahçesinde Altunizade Camii yakınındadır. Sultan Aziz için 1856'da yapılmıştır. Sultan av için bölgeye geldiğinde kullanmıştır. Mimarı Balyan Kalfa'dır. Zemini zarif çinilerle kaplı ahşap bir yapıdır. Yanında güzel bir su deposu vardır. Kasrın suyu Çamlıca'daki bir pınardan geliyordu. Çevre yollar açılırken başka kasırlarda olduğu gibi buranın su yolu da bozulmuştur. Kasrın yanında bir de güzel mermer çeşme vardır.

Ak Mehmet Paşa Sarayı: Bugüne izi kalmamış olan sarayın Doğancılar Meydanı civarında olduğu tahmin ediliyor. Gayet gösterişli bir yapıymış. Paşa, Enderun'da yetişmiş; Şam valiliği, Azak Kalesi muhafızlığı yapmış. Evliyâ Çelebi'nin de yakın dostu. Vefatı 1075 (1665). Doğancılar tepesinde olduğu kayıtlı bir de Hacı Ahmet Paşa Sarayı vardır. Aynı bölgede bunların dışında Doğancılar Sarayı ve Süleyman Paşa Sarayı kayıtlarda mevcuttur.

Abdullah Molla Köşkü: Sultan II. Mahmud'un kadınlarından Tiryal Hatun'a ait Büyük Çamlıca Sarayı'nın yanında idi. Köşk, Hazine-i Hassa arazisine bitişik idi. Molla sarayın hekimbaşısı idi. Şair Abdülhak Hamid'in dedesi, saray baştabibi Behçet Efendi'nin kardeşi idi. Vefatı 1853'tür.

Ayşe Sultan Sarayı⁵⁹: Salacak'ta olduğu tahmin ediliyor. Mihrimah Sultan'ın kızı Ayşe Sultan adına yapılmıştır. Bazı kaynaklarda Zeynep Kamil'deki Nasuh Paşa Sarayı ile Rüstem Paşa Sarayı da Ayşe Sultan Sarayı olarak geçiyor. Ayşe Sultan'ın kabri Aziz Mahmut Hüdayi Türbesi'nin yanındadır. Daha önce kapalı iken çatısı yıkıldığından üstü açık bir türbe haline gelmiştir. Kitabesi yoktur.

Beyhan Sultan Sarayı: Sultan İbrahim'in kızı Beyhan Sultan'ın Akıntıburnu'nda yalısı vardı. II. Mahmud devrinde tamir edilmiş ama sonra kaybolmuştur. Beyhan Sultan, 1700'de ölmüştür. Kabri, Kanuni Türbesi'ndedir.

Saray yapılarının dönemlere ve kaynaklara göre adları değişebilmektedir. Bu nedenle bazılarında tekrarlar söz konusu olabilir. Yani farklı isimler aynı sarayı işaret edebilir. Biz yine de kaynaklarda geçen belli başlı saray adlarını buraya almak istiyoruz.

Koca Mehmet Paşa Sarayı, Harem'de Cinci Hoca Sarayı, Şemsipaşadan sonra Salacak yolunda Sarıtaş İskelesi ve III. Ahmed'in annesine mahsus Valide Sarayı. Başka bir kaynakta III. Murad devrine ait Atik Valide Sultan Sarayı ile Ayazma Bahçesi ve İskelesi. Daha sonra Ayşe Sultan Sarayı ve Taş Limanı geliyor. Salacak ve Ayazma İskelesi arasında Sadrazam İbrahim Paşa Sarayı.

57 İnciyan, a.g.e., s. 105.

58 İnciyan, a.g.e., s. 105.

59 TS.MA.d 3377 H.29.12.1171/M.1757.

Salacak bölgesinde Fatma Sultan Sarayı ve Bahçesi, Hatice Sultan Sarayı⁶⁰, Defterdar Mustafa Paşa Sarayı, Kız Kulesi'nde Sadrazam (Sokollu) Mehmed Paşa Sarayı, Haydarpaşa Kasrı ve Sahilsarayı. Selimiyede Sultan III. Mustafa Sarayı. Kız Kulesi'ne Rumlar "Artta", Batılılar "Maiden's Tower" veya "Leander's Tower" diyorlar. Bu da Üsküdar'ın saltanat yapıları arasında sayılabilir. 1143'te tahta çıkan Bizans İmparatoru Kyr Manuel tarafından yaptırılmıştır.⁶¹

Kuzguncuk tarafına dönersek, burada I. Ahmed'in kızı Hanzade Sultan Sarayı, Latif Paşa Sarayı ile Paşalimanı'na (Öküz Limanı) adını veren Piyalepaşa Sarayı önemlidir. Rivayete göre İstavroz tepesinde Sultan II. Selim'in kızı Güzerhan Sultan ile eşi Piyale Paşa'ya ait saray ve bahçeler vardı.⁶² Öküz Limanı'nda sahilde Kaya, Sultan Bahçesi ve içinde Sarayı. Kaya Sultan IV. Murad'ın kızı ve Melek Ahmet Paşa'nın eşidir.

Sultantepe'de Mihrimah Sultan Sarayı, cami (İskele ya da Mihrimah Sultan Camii), hastane, kervansaray, medrese, misafirhane, imaret ve mektepten oluşan büyük bir külliye'nin parçasıydı. Aynı bölgede Cemile Sultan Sarayı, adını Nakkaş Hasan Paşa Yalısı'ndan alan Nakkaştepe'de Emine Sultan Sarayı, Kuleli Bahçe'de Kanuni Kasrı, Tunusbağı'nda Siyavuş Paşa Sarayı.

Cami ve çeşmesiyle birlikte mahalleye adını veren Koca Sinan Paşa Sarayı, Altunizade'de Rafia Sultan Sarayı, Sadrazam Hafız İsmail Paşa Sarayı, Karacaahmet Tekkesi yanında Civan Kapıcıbaşı Sarayı, Kısıklı'da Valide Sultan Sarayı, Küçük Çamlıca'da Sultan IV. Mehmed Sarayı, Çamlıca'da II. Mahmud'un kız kardeşi adına Esmâ Sultan Kasrı.⁶³

Sultan Bahçeleri

Üsküdar'da saraylarla beraber padişahlara mahsus meşhur bağ ve bahçeler vardı. Buralarda mevsimine göre çeşit çeşit meyve ve sebze yetiştirilirdi. Sultan veya hanedan üyeleri bu bahçelerde atlı veya yaya gezintiye çıkardı. Yorulduklarında dinlenecekleri biniş kasırları mevcuttu. Bunlardan birisi Kandilli Bahçesi'ydi. İçinde Mimar Sinan tarafından yaptırılmış bir kasır vardı. Çamlıca Bahçesi ve içindeki kasır IV. Murad'ın eseridir. İstavroz Bahçesi, Beylerbeyi Sarayı ve çevresinde yer alır. Üsküdar Bahçesi, bugün pek az izi kalmış olan Üsküdar Sarayı bahçeleridir.

Bu bahçelerin her birisinde yüz-iki yüz kadar görevli bahçıvan (bağban), hünkâr ahırları ve tavla vardı. Saraya mahsus bir küheylan da hazır bulunurdu. Kaya Sultan Bahçesi'nde Piyale Paşa havuzu meşhurdu. Denize bakan tepe üzerindeki tek katlı kasrın önündeydi. Bunların dışında Büyük ve Küçük Çamlıca, Doğancılar, Salacak, Şemsipaşa, Kayışpınarı, Alemdağı mesireleri, hanedan mensuplarının da göründükleri yerlerdi.⁶⁴

60 AE.SMST.II 115-12540 H.09.03.1115/M.1703

61 Hovhannesyan, a.g.e., s. 67.

62 Hovhannesyan, a.g.e., s. 64.

63 Konyalı, a.g.e., c. 2, s. 195.

64 Konyalı, a.g.e., c. 2, s. 454.

Kaynakça

- Âşık Paşazâde Tarihi / Tevârih-i Âl-i Osmân, haz. Kemal Yavuz, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2007.
- Ayvarsarâyî Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l Cevâmi*, İşaret Yayınları, İstanbul 2001.
- Barkan, Ö. Lütfü, "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *Belgeler*, c. IX, S. 13, Ankara 1979.
- Çeçen, Kazım, "Üsküdar Suları", *DİA*, c. 42, İstanbul 2012.
- Du Loir, *Les Voyages du Sieur du Loir*, Paris 1654.
- _____, *Du Loir Seyahatnamesi, IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*, çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.
- Eldem, Sedat Hakkı, *Köşkler ve Kasırlar*, DGSA Yayını, c. 1, İstanbul 1964; c. 2, 1974.
- _____, *İstanbul Anıları / Boğaziçi Anıları*, Aletaş Alarko Yayınları, İstanbul 1979.
- Erdoğan, Abdülkadir, *Üsküdar Suyolu Haritası*, Maarif Vek., Ankara 1940.
- Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andreasyan, Eren Yayınları, İstanbul 1988.
- Evlîyâ Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, I. Kitap, c. I, İstanbul 2017.
- Flandin, Eugene, *İstanbul (L'Orient) - 19. Yüzyıl*, çev. Orhan Koşlu, Zodyak Yayınları, İstanbul 2014.
- Flaubert, Gustave, *Doğu Seyahati*, çev. Z. Canan Özatay, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- Gelibolulu Mustafa Âli, *Menâkıb-ı Hünerverân*, Türk Tarih Encümeni Yayınları, İstanbul 1926.
- _____, *Menâkıb-ı Hünerverân*, haz. Müjgan Cumbur, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2013.
- Grelot, Joseph, *A Late Voyage to Constantinople*, London 1683.
- Halife, Mehmet, *Târih-i Gilmânî*, MEB Yayınları, Ankara 1976.
- Hammer-Purgstall, *Joseph Freiherr von Constantinopolis und der Bosphorus*, Bibliyo Verlag, Osnabrück 1967.
- Haskan, Mehmet Mermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2001.
- Hovhannesyan, Sarkis Sarraf, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi (1740-1805)*, çev. Elmon Hançer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- İncicyan, P. Ğugios, *18. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andreasyan, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1976.
- Kazan, Hilal, "Farklı Açılardan Bir Bakışla Şehnameci Seyyid Lokman'ın Saray İçin Hazırladığı Eserler", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 35, 2010.
- Kolağası Mehmed Raif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, Türkiye Kızılay Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1976.
- Kuban, Doğan, *Kaybolan Kent Hayalleri, Ahşap Saraylar*, Yem Yayınları, İstanbul 2001.
- Mehmed Raif, *Mir'ât-ı İstanbul*, Turing Yayınları, İstanbul 1996.
- Melling, Antoine Ignace, *Voyage Pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore*, Paris 1819.
- _____, *İstanbul ve Boğaz Kıyılarına Pitoresk Seyahat*, Denizler Kitabevi, İstanbul 2012.
- Mimar Sinan, *Tuhfetü'l-mi'mârîn*, Topkapı Küt. TSMA, nr. D. 1461/4, vr. 6b-27b.
- Miss Julia Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul*, çev. Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- _____, *Sultanlar Şehri İstanbul*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.
- Moreau, Odile, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu, Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Naimâ Mustafa Efendi, *Naimâ Târihi*, haz. Zuhuri Danışman, İstanbul 1967.
- Rado, Şevket, *Bostancıbaşı Defteri*, Hayat Yayınları, İstanbul 1972.
- Saî Çelebi, *Tezkiretül Bünyân, Mimar Sinan'ın Kendi Ağzından Hayatı ve Eserleri*, Binbirdirek Yayınları, İstanbul 1988.
- Sâi Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı: Tezkiretül-Bünyan ve Tezkiretül-Ebniye - Mimar Sinan'ın Anıları*, haz. Hayati Develi, Koç Yayınları, İstanbul 2002.
- Seyyid Lokman Çelebi, *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fi Şema'ili'l Osmâniyye*, TTT Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.
- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, sad. İsmet Parmaksızoğlu, MEB, İstanbul 1962.
- Şehsuvaroğlu, Haluk Y., *Boğaziçi'ne Dair*, Turing Yayınları, İstanbul 1986.
- _____, *İstanbul Sarayları*, TBMM Milli Saraylar Yayınları, İstanbul 2014.
- Texier, Charles, *Küçük Asya*, çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara 2002.
- Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1984.